

CANTERBURYLİ BAŞRAHİP VE KRAL JOHN BALADIN’DA DOĞUYA ÖZGÜ BAZI BENZERLİKLER - KARŞILAŞTIRMALI FOLKLORA BİR KATKI

Yaz.: George Alexander KOHUT

Çev.: Ahmet Tacetdin HALLAÇ*

Profesör Charles C. Torrey en son yayımlanan iki makalesinde (1899a; 1899b), umulmadık yerlerde varyasyonlarıyla karşılaşılan meşhur *Eski İngiliz Canterburyli Rahip ve Kral John* hikâyesinin merak uyandıran bir varyantına dikkat çekti. Avrupa folklorunda bu hikâyeye paralel sayısız eser mevcuttur ve bunlar da Child (1860)’ın “*English and Scottish Ballads*” adlı eserinde derlenmiştir. Kral John’un Mısırlı prototipi olan Kral Baulah (بوله) efsanesi eski Arap tarihçisi olan Abdülhakem’in[†] (ölümü 871) dokuzuncu yüzyılın ortalarında kaleme aldığı *Futûhu Mısır* (فتوح مصر) “Mısır’ın Fetihleri” adlı eserde anlatılmaktadır. Hikâyenin Arapça metni JAOS’ta (1899b: 211-212) Torrey tarafından verilmiştir. Torrey, bunun çok daha önceden Mısır topraklarında mevcut olduğu konusundaki bütün olasılıklara rağmen, izinin M.S. yedinci yüzyılda yaşayan Kıptilere kadar sürülebileceğini söylüyor. Kral ve Çömlekçi hikâyesi, *Futûhu Mısır* (فتوح مصر) vasıtasıyla tüm İspanya’yı dolaştı ve oradan da kısa sürede Avrupa’ya yayıldı.

Talmud’da buna benzer anekdotlar vardır. Bekhoroth sayfa 8^b-9^a’da muhafaza edilmiş, R. Joshua ben Hanania ile “*Atina’nın ileri gelenleri*” (סבי דבי ארתא)¹ arasında, pagan öğretilerine karşı güçlü bir tezat olarak İbrani bilgeliğinin üstünlüğünü göstermeyi amaçlayan ve Gudemann’a (1876: 136-138) göre Hıristiyanlığa karşı bir polemik ışığında ele alınması gereken ilginç bir diyalogda, hikayemize benzeyen bir şey var (Ayrıca Steinschneider’in referansları (1882: 124)’dedir). Bu hahamın pagan bilgeleri “*Gökyüzünde bize bir ev inşa et!*” diye talepte bulundular. O da buna binaen kelimelerle ifade edilmeyen o tarifsiz İsmi (tetragrammaton) söyledi[‡], yükseldi ve yer ile gök arasında gezinerek nidâ etti: “*Yeryüzünden biraz tuğla ve kil getirin bana!*”; karşılığı ise “*Bunları sana kim ulaştırabilir?*” şeklinde oldu. Haham da “*Peki, o halde, yer ile gök arasına kim bir ev inşa edebilir?*” diyerek cevap verdi. Sonra onlar tekrar sordular: “*Dünyanın merkezi neresidir?*” O da bunun üzerine parmağını yukarı kaldırdı ve “*İşte burasıdır*” dedi. Bilgeler, “*Bunu nasıl ispatlayabilirsin?*” diyerek talepte bulundular. Haham kesin bir ifadeyle “*Bir ip getir ve ölç!*” dedi. Sonrası, pek çok örneği *Midrash Ekka Rabbathi* bl.1’de verilmiş olan, birbirine benzer birkaç ustaca yapılmış nüktelerle sürer. (*Belki birkaç İngilizce örnek şu eserlerde bulunabilir Hyman Hurwitz (1847: 152-160, 164); W. A. Clouston (1890: 117-119); Jewish Encyclopedia (1901: 289a)*) Profesör Torrey tarafından alıntılanan (1899b: 216) Mısır hikâyesindeki Tanrı’nın meşguliyeti ile ilgili üçüncü soruya Rabbânî [Yahudilik] koşutluk, benzer nitelikteki pek çok örnekten biridir. I. Abrahams (1890: 172-177)’ın makalesine alıntılanan koşutluklar ve kaynaklar için bakınız. Ezop, Chilo tarafından kendisine yöneltilen “*Tanrı ne yapıyordu?*” sorusuna “*O kibri hakir görüyor ve tevazuu yüceltiyordu*” cevabını vermişti. Aynı fikrin Hahamlar tarafından ifade edildiğinden habersiz olarak *Dictionary*’de Bayle’nin (1697) hayranlığını dile getirdiği bir cevaptır bu (bkz. Hurwitz (1847: 42); Clouston (1890: 264); ayrıca bakınız Steinschneider (1882: 54). Nehemiah Brüll (1889: 1-

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara/Türkiye, ahmedhallac@outlook.com, ORCID: 0000-0002-5569-9766

71) tarafından anlatılan ve büyük bölümü XVI. yüzyılın ilk yarısından kalma türküler, efsaneler, atasözleri, bulmacalar ve etik özdeyişler içeren çeşitli belgelerden oluşan bir koleksiyonda, Ben Sira ile Nebukadnezar arasında geçtiği kaydedilen ve Atinalı bilgiler ile haham arasındaki yukarıda değinilen tartışmaya çarpıcı bir benzerlik taşıyan ilginç bir diyalog vardır. Sorulardan biri, daha önce bahsedilen Talmudik paralel baplarla ile aynıdır ve şu şekildedir: Soru: “*Göğün merkezi nerededir?*” Cevap: “*Konumu dünyada bir yere karşılık gelen Tanrı’nın ilâhi evindedir.*” Soru: “*Gökyüzünün ortasında bulunursa bunu kim bilebilir ki?*” Cevap: “*Kölelerinden birine söyle de ölçsün, bakalım öyle mi değil mi.*” Soru: “*Cennete kim yükselebilir?*” Ben Sira: “*Bana inan!*” Nebukadnezar inandı (Brüll, 1889: 15). Kral John ve Başrahip hikâyesinin tamamı XVII. yüzyılın başlarında yazılmış ve muhtelif zamanlarda basılmış² Yahudi-Alman masallarından oluşan ve Ma’asebuch adıyla bilinen bir koleksiyonda muhafaza edilmiştir. Üç soru Kral tarafından, ona cevap vermektense aciz olan ve bir çoban tarafından hafife alınan danışmanına (רַחֵם) sorulmuştur. Çoban başarıyla üç bulmacayı çözer ve bu bozgunu ileride yaygın bir atasözü haline gelecek olan Kunz adlı danışmanın mevkiine geçer. Sorulan üç soru şunlardır: 1. “*Güneş nereden doğar?*” 2. “*Gök dünyadan ne kadar uzaklıktadır?*” 3. “*Söyle bakalım, aklında ne var?*” Cevaplar da şunlardır: 1. “*Güneş doğudan doğar ve batıdan batar*” 2. “*Dünya gökten ne kadar uzaksa*” 3. “*Şu an benim danışman Kunz olduğumu düşünüyorsunuz fakat esasında ben bir çobanım ve onun koyununa bakıyorum*” (Grünbaum, 1882: 440-4).

Yukarıda gösterilen masallara göre biraz farklı ama aynı derecede çarpıcı bir paralellik, bir dizi komik ve aptalca esprilerin babası sayılan ve yarı efsanevi bir şahsiyet olan Nasreddin’in fıkraları arasında bulunabilir (Bazı İngilizce açıklamalar için bakınız S. S. Cox (1887: 334-42); Mark Twain (1888: 193-6, 288, 484); W. A. Clouston (1890: 65-70) ve (1888); ayrıca benim şu makaleme bakınız “A Turkish Tale in the Midrash” (1898: 108-9). Bu vesile ile W. B. Baker’ın (1898: 88-99) eserinde yayımlanan bir tercüme ekliyorum:

“Bilimde eğitilmiş üç keşiş, dünyanın etrafında bir seyahat yaparlarken Sultan Alâeddin’in ülkesine ulaştılar. Sultan onlardan İslam’ı kabul etmelerini istedi. Keşişler de ‘*Cevaplanması gereken sorularımız var*’ dediler ve eklediler ‘*eğer bize düzgün bir cevap verirseniz, dininizi kabul etmeye hazırız.*’ Sultan bu teklifi kabul etti ve âlimlerini soruları cevaplamak üzere bir araya getirdi. Âlimlerin cevaplarından hiçbiri tatmin edici olmadı ve Sultan Alâeddin gazaba gelerek şöyle haykırdı: ‘*Ülkemin âlimleri arasında bu sorulara cevap verecek bir kişi bile yok mu?*’ Birileri Nasreddin Hoca’nın elinden kimsenin kurtulamayacağını söyledi. Sultan bir Tartar’ı Hoca’ya gönderdi ve onu huzura çıkmaya çağırdı. Padişahın emri kendisine tebliğ edildikten sonra hemen eşeğine semer vurur, yanına bir değnek alır, eşeğine biner ve Tartar’ı önüne katarak Sultan’ın sarayına doğru yol alır. Padişah’ın huzuruna vardığında selam verir ve selam alır. Yerine oturup Padişah’a hayır duada bulduktan sonra sorar: ‘*Beni buraya çağırtdınız, arzunuz nedir?*’ Sultan durumu anlatır ve Hoca der ki: ‘*Sorularınız nelerdir?*’ Bunun üzerine keşişlerden biri öne atılarak: ‘*Pek saygıdeğer Efendi, dünyanın merkezinin neresi olduğunu öğrenmek istiyorum.*’ Hoca elindeki sopa ile eşeğinin ön ayağını işaret etti ve: ‘*İşte, eşeğimin ayağını bastığı yer dünyanın merkezidir.*’ dedi. Keşiş ‘*Nereden belli orası olduğu?*’ diyerek sordu. Hoca ise: ‘*Şayet buna inanmak ile inanmamak arasında kaldıysan, ölçebilirsin; tam olarak dediğim gibi çıkmazsa o zaman söyle!*’ İkinci keşiş de bir adım öne çıktı ve sordu: ‘*Gökte kaç tane yıldız vardır?*’ ‘*Birçok yıldız kadar*’ dedi ve ekledi Hoca ‘*Eşeğimin üzerindeki kılların sayısı kadar.*’ Keşiş ‘*Nereden belli öyle olduğu?*’ diyerek sordu. Hoca buna karşılık sert bir cevapla ‘*Şayet buna inanmak ile inanmamak arasında kaldıysan, gel, say hadi; eğer bir tane eksik veya fazla ise, o zaman konuş!*’ Keşiş, ‘*Senin şu eşeğinin kılları sayıldı mı?*’ diye sordu. Hoca da ‘*Gökteki sayısız yıldızı saymak kadar kolay*’ diye anında cevap verdi. Üçüncü keşiş de öne atıldı ve eğer Nasreddin kendisine tatmin edici bir cevap verirse kendisi ve arkadaşları hep birlikte Muhammed’in dinine gireceğiz dedi. Hoca da ‘*Peki*’ dedi. Keşiş, ‘*Ey Efendi, sakalında kaç tane kıl var?*’ Hoca ‘*Eşeğimin kuyruğunda kaç tane kıl varsa o kadar*’ dedi. ‘*Peki, bunu kanıtlayabilir misin?*’ dedi keşiş ve Hoca ise ‘*Ey*

ruhumun arkadaşı, şayet buna inanmak ile inanmamak arasında kaldıysan, gel, say hadi!’ cevabında bulundu. Keşiş bunu kabul etmeye razı görünmüyordu ve Hoca: ‘Eğer bunu yapamazsan, gel, bize müsaade et bir kal senin sakalından bir tane de eşeğin kuyruğundan çekelim!’ Keşiş anladı ki Hoca’yı kurnazlıkla alt edebilmek beyhude bir çabadır. Ardından keşiş tevhit (توحيد)³ getirdi ve arkadaşları yaklaşip şöyle dediler: ‘Bak! İslam’ı kabul ettim.’ Diğer iki keşiş de aynı şekilde Müslümanlığa geçtiler ve Hoca Nasreddin Efendi’ye talebe oldular.^{††}

Yahudi tarihçi R. Solomon ibn Verga (XV. yüzyılın sonu) tarafından Yahudilere yönelik zulümler üzerine yazılan *Shebet Yehudah* (שבט יהודה) ya da “Yahudi’nin tashih asası” başlıklı kitapta başka ilginç bir paralellikten de bahsedebiliriz (bkz. M. Wiener’in Almanca tercümesi, Hannover, 1856, pp. v.-xxvii., bibliyografik bilgi için; (Grätz, 1864: 404 - İngilizce Edisyon için 556-7); özellikle bakınız (Loeb, 1888, s. 87-93). Üç Yahudi, güvenilir bir kimse ve Yahudilerin bir dostu olan fakat Yahudiliğe muhalefet eden filozof Thomas’ın (Aquinas?) (Grätz, 1864: 407) danışmanlığını yaptığı Kastilyalı Kral ile bir tartışmaya tutulur. Anlattığı diyaloglar hayli dikkat çekicidir. Kral tarafından öne sürülen sorulardan birisi (ikinci) şudur: אמרו חכמיכס שמן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה מנין להם: תשובת היהודי להכם טומאש: “*Bilgeleriniz sema ile dünyanın arasındaki mesafenin 500 yıllık olduğunu varsayıyorlar. Bunu nasıl bilebilirler?*” [Orta çağdaki pek çok dindaşıyla ortak olarak, doğa tarihini ve doğa bilimlerini bilen ve aslında bu diyalog sırasında Kral’ın bakanı tarafından Galen’in öğrencilerinden biri olarak bahsedilen kişi olan] Yahudi şöyle cevapladı: ענה המשנה שמעתי כי הוא מתלמידי נאלינוס “*Bilge Thomas’ın, Zodyak’ın on iki burcu arasında, boyutu dünyanınkinden 170 kat daha büyük olan bir yıldız olduğunu söylediğini duydum. Dolayısıyla o gezegeni eliyle ölçmeye muktedir olan kişi, yer ile gök arasındaki mesafeyi de ölçebilir*” (Vide M. Wiener’in שבט יהודה İbranice edisyonu, Hannover, 1855, 121; Almanca tercümesi, s. 249).

Max Grünbaum (1882: 443-444), “üç soru”ya dair daha fazla paralellik ve benzerlik için R. Köhler (1862: 439) tarafından *Orient und Occident*’teki makalesine ve *Grimm Masalları*’na (1837:152 numaralı masal) atıf yapar. Modern Avrupa ve orta çağ folklorunda aynı efsanelerin sayısız varyasyonları vardır. Biz Kral John ve Başrahip’in ilginç üç versiyonuna dikkat çekiyoruz: Franco Sacchetti’nin (1335-1400?) 4th novella – bkz. (Roscoe, 1888: 85-88); Alman hilebaz Eulenspiegel’in 27. hikayesi (XVI. yüzyıl)- (Pannier, 1882: 56-58) ve (Pauli, 1866).⁴

EK: Nasreddin Hoca fıkrasının Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine aktarımı:

Not: Baker’ın eserinde söz konusu fıkra Arap rakamlı 69-77 (٦٩-٧٧) sayfalar arasında yer almaktadır. Barker’ın Osmanlı Türkçesi ile verdiği metinde birtakım yazım yanlışları mevcuttur. Bunlar ya görüp olduğu gibi aktardığı kaynak metinden ya da aktarırken yaptığı hatadan kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı ufak tefek tashihler görülecektir. Eksik olan harfler veya yanlış yazılan kelimeler köşeli parantez “[]” içinde, fazla yazılan harfler parantez “()” içinde gösterilmiştir.

Hoca Nasreddin Efendi zamanından üç ruhban her ilimde mahirler zuhur edip alemi seyahat edip gezerlerken Sultan Alâeddin vilayetine varırlar. Padişah da bunları dine davet eder. Bu üçü dahı aydırlar *bizim her birimizin birer suali vardır. Eğer cevap verirseniz sizin dininize girelim.* Bunlar bu kavle razı oldular. Andan Sultan Alâeddin ulemasın ve meşayihın cem edilip bunların suallerine asla cevap vermeye birisi kadir olmadılar. Sultan Alâeddin gazaba gelip *şu benim zîr-i hükmümde olan vilayetlerin ulema ve meşayihından bir kimse bulunmadı ki bunlara cevap vere deyip teessüfte iken birisi aydır bu suallerine bir kimse cevap veremez. Belki Hoca Nasreddin Efendi cevap verir.* Hemen padişah emreyler. Nasreddin Efendi’ye Tatar çıkarırlar acele varıp Hoca’yı bulup padişahın(a) emrini söyler. Hemen ol saat Nasreddin eşeğin eyerleyip asasının esine [eline] alıp eşeğine binip Tatarı düş önüme deyip doğru Sultan Alâeddin’in

sarayına gelip huzur-ı padişaha girip selâm verip aleyk alıp Hoca’ya yer gösterir. Oturup padişaha dua edip aydır *beni çağdırmaktan muradınız nedir?* Sultan Alâeddin ahval-i nakl eder andan Hoca aydır *sualleriniz nedir?* Andan ruhbanın biri ileri gelip aydır *benim sualim Efendi Hazretleri dünyanın ortası neresidir?* Hoca hemen asasıyla eşeğin ön ayağın gösterir *işte dünyanın ortası eşeğimin ayağı durduğu yerdir* der. Ruhban aydır *ne[r]den malum?* Hoca aydır *eğer itimad etmezsen işte ölçün, eğer ziyade eksik gelirse ona göre söyle* der. Andan ruhbanın biri dahi ileri gelip *ya bu gökyüzündeki yıldızlar ne kadardır* der. Hoca aydır *eşeğimin üzerinde ne kadar kıl varsa ol kadar* der. Ruhban der *ne[r]den malum?* [Hoca] *İnanmazsan gel say. Eğer eksik gelirse ol zaman söyle* der. Ruhban aydır *ya eşeğin üstündeki kıl sayılır mı?* Hoca aydır *ya ol kadar yıldızlar sayılır mı?* Ol bir ruhban ileri gelip *eğer benim sualime cevap verebilirsen cümlemiz imana geliriz* der. Hoca *söyle görelim* der. Ruhban aydır *ey Hoca şu benim sakalımın kaç kıl[ı] vardır?* Hoca dahi *say, benim eşeğimin kuyruğunda kaç kıl varsa ol kadar* der. Ruhban aydır *ne[r]den malum?* Hoca *behey canım, inanmazsan gel say* der. Ruhban bu kavle razı olmaz. Hoca aydır *eğer razı olmazsan gel bir kıl sakalından ve bir kıl eşeğin kuyruğundan koparalım. Görelim nasıl gelir* dedikte ruhban görür ki olur iş değil. Cenab-ı Hak’tan hidayet erişir. Hemen yoldaşlarına *ben işte imana geldim* deyip tevhid getirir ve ol ikisi dahi can-ı gönülden imana gelirler. Üçü dahi Hoca’ya bende olurlar.

Sonnotlar

† Ebu’l-Kâsım İbn Abdülhakem, Mısırlı bir İslam âlimidir. Mısır’ın soylu ailelerinden birine mensup olup babası ve dedesinden devamla gelen medrese eğitimiyle Mısır’ın önemli hadisçileri, fakihleri ve tarihçileri arasına adını yazdırmıştır. Maliki mezhebinin önemli temsilcilerinden olduğu için Abbasi Halifesi Harun Reşid ve Me’mûn ile başlayıp Halife Mütevekkil-Alellah’ın dönemiyle sona eren “*halku ’l-Kur’ân*” yani Kur’ân’ın mahluk olup olmadığına dair kelâm tartışması sebebiyle hayli baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Makalede geçen eserin tam adı *Fütûhu Mısr ve ’l-Mağrib ve ’l-Endelüs, Fütûhu Mısr ve ’l-İskenderiyye ve ’l-Mağrib ve ’l-Endelüs ve aḥbâruhâ*’dır. İlk mahallî tarih kitaplarından biridir. Eser yedi bölümden oluşur: 1) Mısır ülkesi ve tarihi 2) Mısır’ın fethi 3) Fustat ve çevresi 4) Amr ibnu’l As’ın valiliği döneminde Mısır 5) İbnu’l As’ın vefatından sonra Mısır 6) Hicrî 246’ya kadar Mısır kadıları 7) Mısır’a gelen sahabelerden nakledilen hadisler. Kitaba yöneltilen eleştirilerden en büyüğü, daha önceki tarihçilerden elde ettiği bilgileri tenkitsiz olduğu gibi kullanması olsa da Fütuhu Mısır kendisinden sonra kaleme alınan pek çok kitaba kaynak teşkil etmiştir (Özkuyumcu, 1999; Yavuz, 1997; Günaltay, 1991: 108-111).

¹ Atina, başka biçimde ארתנה şeklinde yazılır. Dubs’a göre Schorr’un *he-Haluts*’unda, ii. s. 160-1, burada Atina’nın bilge adamlarından değil, Roma Athenaeum’undan bahsedilir. Bkz. Bacher (1884: 172-174); Grätz (1884: 28); Kohut, ‘*Arûkh Completum* s.v. ארתנה; Levy (1880, 246). A. Wuensche (1889: 62) de şöyle tercüme ediyor: “Roma Athenaeum’un eski bilginleri.”

‡ Shem Ha-Mephorash olarak adlandırılan dört harfli isim, *yhw. Ontoloji, tarih, din ve felsefe açılarından kavramı ele alan şu çalışmalara bakılabilir (Kohler, 1919; Wilkinson, 2015)

² Steinschneider’in Serapeum’daki makalelerine bakınız. M. Grünbaum (1882: 385-458); Leo Wiener (1899: 2, 4, 42-43). Helwig’in versiyonu Grünbaum tarafından biliniyordu (1882, 443), ve önceki bilimsel öncü araştırmalara bir teşekkür borçlu olan Wiener’in keşfi değildir.

³ Tanrı’nın birliğini ve inancı ilan etmektir: (Kur’an, Sure 112).

†† Kohut, bu fikrayı William Burckhardt Barker’ın “*A Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary*” başlıklı eserindeki Osmanlı Türkçesinden satır arası İngilizce tercümesini almıştır. Makaledeki biçime müdahale etmeden bu pasajı Kohut’un naklettiği şekliyle tercüme ettim. Fakat özellikle “Tartar” ifadesinden dolayı ufak tefek yazım yanlışlarının olabileceğini düşünerek Barker’ın kaynak eserindeki Nasreddin Hoca fikrını Osmanlı Türkçesi aslından Latin harflerine aktararak bu tercüme makalenin sonuna ekledim.

⁴ Carla Wenckebach (1896: 218-219)’ın *Ausgewählte Meisterweke des Mittelalters* eserinde çağdaştırıldı.

Yazarın Kaynakları

- ABRAHAMS, I. (1890). "Marriages Are Made in Heaven". *The Jewish Quarterly Review*, C. 2, S. 2, 172-177.
- BACHER, W. (1884). *Die Agada der Tannaiten* (Cilt 1-Von Hillel Bis Akiba). Strassburg: K.J. Trubner.
- BARKER, W. B. (1854). *A Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary; Containing a Selection of Original Tales, Literally Translated, and Accompanied by Grammatical References: The Pronunciation of Each Word Given as Now Used in Constantinople*. London: James Madden.
- BAYLE, P. (1697). *Dictionnaire Historique et Critique*. A Rotterdam, Chez Reiner Leers.
- BRÜLL, N. (1889). *Jahrbuch Für Jüdische Geschichte Und Literatur* (Cilt 9). Frankfurt: Verlag von Beitz & Köhler.
- CHILD, F. J. (1860). *English and Scottish Ballads*. Boston: Little, Brown and company.
- CLOUSTON, W. A. (1888). *The Book of Noodles*. London: Elliott Stock.
- CLOUSTON, W. A. (1890). *Flowers from a Persian Garden and Other Papers*. London: David Nutt.
- COX, S. S. (1887). *Diversions of a Diplomat in Turkey*. New York: C.L. Webster & Co.
- GRAETZ, H. (1884). *Die jüdischen Proselyten im Römerreiche unter den Kaisern Domitian , Nerva , Trajan , und Hadrian*. Breslau: von S. Schottlaender.
- GRÄTZ, H. (1864). *Geschichte der Juden* (Cilt 8). Leipzig: Carl B. Lord.
- GRIMM, J., ve GRIMM, W. (1837). *Kinder und Hausmärchen* (Cilt 2). Göttingen: Druck und Verlag der Dieterichschen Buchhandlung.
- GRÜNBAUM, M. (1882). *Jüdischdeutsche Chrestomathie: Zugleich ein Beitrag zur Kunde der Hebräischen Literatur*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- GÜDEMANN, M. (1876). *Religionsgeschichtliche Studien*. Leipzig: O. Leiner.
- HURWITZ, H. (1847). *Hebrew Tales: Selected and Translated from the Writings of the Ancient Hebrew Sages; to which is an Essay, on the Uninspired Literature of the Hebrews*. New York: Spalding & Shepard.
- KOHUT, A. (1878-1892). *Aruch Completum* (Cilt 1-8). Vienna.
- KOHUT, G. A. (1899). "A Turkish Tale in the Midrash". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C.15, S.2, 108-114.
- KÖHLER, R. (1862). "Nasr-eddin's Schwänke". *Orient und Occident*, S. 1, 431-448.
- LEVY, J. (1880). *Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmude und Midraschim*. Leipzig.
- LOEB, I. (1888). "Josef Hacohen et les Chroniqueurs Juifs". *Revue des Études Juives*, C. 16, S. 32, 211-235.
- PANNIER, K. (1882). *Das Volksbuch von Till Eulenspiegel: Nach der Ältesten Ausgabe von 1519*. Leipzig: Reclam.
- PAULÍ, J. (1866). *Schimpf und Ernst*. Stuttgart: Gedruht auf Kosten des Litterarischen Vereins.
- ROSCOE, T. (1888). *The Italian Novelists, Translated From the Originals, With Critical and Biographical Notes*. New York.
- SINGER, I. (Hzl.). (1901). *Jewish Encyclopedia* (Cilt 1). New York and London: Funk & Wagnalls Company.
- STEINSCHNEIDER, M. (1882). *Hebräische Bibliographie: Blätter für Neuere und Ältere Literatur des Judenthums* (Cilt 21). Berlin: Julius Benzian.
- STEINSCHNEIDER, M. (1949). *Jüdisch-Deutsche Literatur, nach einem handschriftlichen Katalog der Oppenheim'schen Bibliothek (in Oxford), mit Zusätzen und Berichtigungen (Fortsetzung)*. *Serapeum*(1, 2, 3, 5, 6, 7).

- TORREY, C. C. (1899a). “King Baulah. The Egyptian Version of the Story of King John and the Abbot of Canterbury. Translated from the Arabic and published for the first time”. *The Open Court*, S. 9.
- TORREY, C. C. (1899b). “The Egyptian Prototype of ‘King John and the Abbot’”. *Journal of the American Oriental Society*, C. 20, 209-216.
- TWAIN, M., ve HOWELLS, W. D. (Hızl.). (1888). *Mark Twain's Library of Humor*. Montreal: Dawson Brothers.
- WENCKEBACH, C. (1896). *Ausgewählte Meisterwerke des Mittelalters*. Boston.
- WIENER, L. (1899). *History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century*. New York: C. Scribner's Sons.
- WUNSCH, A. (1889). *Der Babylonische Talmud in Seinen Haggadischen Bestandtheilen, Wortgetreu Übersetzt Und Durch Noten Erläutert*. Leipzig: Schulze.

Çevirenin Kaynakları

- BARKER, W. B. (1854). *A Reading Book of the Turkish Language with a Grammar and Vocabulary; Containing a Selection of Original Tales, Literally Translated, and Accompanied by Grammatical References: The Pronunciation of Each Word Given as Now Used in Constantinople*. London: James Madden.
- GÜNALTAY, M. Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. (Hızl., Y. Kanar) İstanbul: Endülüs Yayınları.
- KOHLER, K. (1919). “The Tetragrammaton (Shem ham-M'forash) and Its Uses”. *Journal of Jewish Lore and Philosophy*, C. 1, S. 1, 19-32.
- ÖZKUYUMCU, N. (1999). İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 19, s. 278-279). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- WILKINSON, R. J. (2015). *Tetragrammaton: Western Christians and the Hebrew Name of God. From the Beginnings to the Seventeenth Century*. Leiden, Boston: Brill.
- YAVUZ, Y. Ş. (1997). Halku'l-Kur'ân. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 15). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 371-375.